

Міжнародний науково-практичний семінар

“Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні”

30 вересня 1999 р. у м. Харкові відбувся міжнародний науково-практичний семінар з проблем боротьби з насильницькою злочинністю в Україні.

Організатори семінару. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України та Харківський Центр вивчення організованої злочинності. Крім представників установ-ініціаторів, у роботі семінару взяли участь вчені провідних навчальних і науково-дослідних закладів України: Академії правових наук України, Національної академії внутрішніх справ України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського державного університету імені Івана Франка, Національної академії Служби безпеки України, Університету внутрішніх справ України МВС України, Донецького, Дніпропетровського, Запорізького, Луганського інститутів МВС України, а також вчені — представники зарубіжних країн. До семінару були залучені відповідальні працівники правоохоронних і правозастосовних органів України: Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Служби безпеки України, Верховного Суду України, а також прокуратури, судді, слідчі, оперативні співробітники служб міліції Полтавської, Сумської, Харківської та інших областей України.

Проведення міжнародного науково-практичного семінару значною мірою викликано погіршенням кримінологічної характеристики насильницької злочинності, зростанням її організованих форм, жорстокості. Тому семінар викликав значний інтерес вчених, законодавців, працівників правоохоронних органів, громадськості. Виступили з доповіддю або науковим повідомленням більш як 30 науковців і практичних робітників. Певна частина учасників семінару взяла участь в їх обговоренні і дискусії.

З вступним словом до учасників семінару звернувся Голова оргкомітету, президент Академії правових наук України, ректор Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, академік України **В. Тацій**. Відмітивши несприятливі якісні тенденції сучасної насильницької злочинності в Україні, він підкреслив, що боротьба з нею сьогодні переслідує низку цілей, зокрема зниження рівня і динаміки тяжких насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи, проявів особливої жорстокості при їх вчиненні, організованості і професіоналізму. Все це потребує від науковців і практиків розроблення та реалізації багатьох теоретичних і прикладних проблем виявлення, розслідування, збирання доказів, належної кваліфікації, судового розгляду і попередження насильницьких злочинів. Metі вдосконалення законодавства та методики його застосування, вирішення теоретичних і нагальних практичних питань протидії насильницьким злочинам і присвячений семінар “Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні”.

З привітальними словами виступили перший проректор Національної юридичної академії України імені Ярослава мудрого, директор Харківського Центру вивчення організованої злочинності, академік АПрН України **В. Сташис** і професор Американського університету США **В. Бровкін**, які підкреслили актуальність семінару і побажали його учасникам плідної роботи.

З доповіддю “Сучасні тенденції тяжкої насильницької злочинності проти особи в Україні та основні напрями її попередження” виступив доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Національної юридичної академії України і сектору попередження злочинності неповнолітніх і молоді НДІ вивчення проблем злочинності АПрН України **В. Голіна**, який висвітлив основні кримінологічні риси сучасної насильницької злочинності проти особи в Україні. Незважаючи на істотні зміни у структурі цієї злочинності, появу нових видів насильницьких злочинів, способів і засобів їх вчинення, сучасна насильницька злочинність має сімейно-побутовий і ситуаційно-дозвільний характер та мотивацію, що, зрозуміло, не спрощує і не пом'якшує гостроти проблеми. Справа в тому, що ці злочини внаслідок своєї специфічності слабо підлягають попередженню. Потрібні довгострокові загальносоціальні та соціально-кримінологічні заходи, спрямовані на усунення тих негативних явищ у суспільстві, які

породжують ці злочини і їм сприяють. Разом з тим необхідно продовжувати пошук нових методик захисту людини та її благ, наробки яких вже є в інших країнах.

У доповідях заступника Міністра юстиції України, кандидата юридичних наук **М. Хандуріна** “Судовий захист прав і свобод людини і громадянина” і судді Верховного Суду України **О. Бірюченського** “Проблеми забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ про насильницькі злочини” порушувалися питання відповідності права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист у кримінальному процесі міжнародним нормам. Назріла гостра необхідність утвердження в країні реального права на захист, яке сьогодні майже відсутнє, оскільки обов’язкова участь адвокатів у процесі не врегульована законом. Основна ідея полягає в тому, щоб судова реформа, яка відбувається в Україні, повністю забезпечувала права і свободи людини і громадянина. Новелою в Кримінально-процесуальному кодексі України є положення про обов’язкову участь адвоката в касаційній інстанції.

Академік АПрН України, доктор юридичних наук, професор, віце-президент АПрН України **Ю. Грошевий** у доповіді “Особливості доказування по справах про насильницькі злочини” підняв низку проблем щодо вдосконалення окремих інститутів кримінального процесу, зокрема більш широке застосування протокольної форми досудової підготовки матеріалів, у тому числі й при очевидних насильницьких злочинах, коли провадити громіздке дізнання, попереднє слідство недоцільно; розширення підстав диспозитивності при порушенні кримінальних справ не інакше як за скаргою потерпілого, що сприятиме економії процесуальних засобів і часу; вирішення на законодавчому рівні питання про процесуальний статус матеріалів, одержаних оперативним шляхом. Цю проблему неможливо розв’язати без відповідного рівня взаємодії слідчого і оперативно-розшукових працівників.

На важливих питаннях кримінально-правового поняття насильницького злочину, кваліфікації насильницьких злочинів за проектом Кримінального кодексу України, боротьби з тероризмом зупинилися у своїх доповідях доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрН України **М. Панов** (“Поняття насильницького злочину за

кримінальним законодавством України”), кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології Львівського державного університету **В. Навроцький** (“Питання кваліфікації насильницьких злочинів за проектом Кримінального кодексу України”), кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права Національної юридичної академії України **В. Ємельянов** (“Кримінально-правові питання боротьби з тероризмом”).

На думку М. Панова, в основі кримінологічного поняття насильницької злочинності має бути кримінально-правове тлумачення насильницького злочину, хоча б на доктринальному рівні. На жаль, наукових розробок, присвячених аналізу поняття “насильство”, в Україні не провадилося. Щодо поняття “фізичне насильство”, посилаючись на низку кримінально-правових норм в історичному аспекті, а також на різні постанови Пленуму Верховного Суду України, де це поняття так чи інакше тлумачиться, М. Панов зробив висновок, що більш прийнятним слід вважати поняття фізичного насильства, яке виражається у вигляді незаконного позбавлення волі, нанесення удару, вчинення побоїв, дій, характерних для катування, різних за тяжкістю тілесних ушкоджень. Що стосується психічного насильства, то законодавство, як вважає доповідач, повинно користуватися поняттям погрози насильством, тобто погрозою застосування фізичного насильства.

В. Навроцький звернув увагу присутніх на проблему кваліфікації насильницьких злочинів за проектом Кримінального кодексу України. Він вважає, що при нанесенні потерпілому різних за ступенем тяжкості тілесних ушкоджень дії злочинця слід кваліфікувати за статтею про більш тяжкі тілесні ушкодження. Якщо шкода спричиняється декільком потерпілим, то все діяння необхідно кваліфікувати з урахуванням шкоди, завданої кожному потерпілому. Запропоновані також варіанти кваліфікації інших випадків учинення насильницьких дій.

В. Ємельянов відмітив, що існуюча редакція складу тероризму в ст. 232 проекту Кримінального кодексу України містить в собі такі загальні ознаки, які дозволяють підвести під склад тероризму практично будь-який злочин з елементами примушування, спонукання, перешкоджання, а також численні насильницькі злочини і низку дій

незлочинного характеру, і запропонував не загальну, а спеціальну норму, змістовно відмінну від інших спеціальних складів злочинів.

Доктор юридичних наук, професор кафедри криміналістики Національної юридичної академії України **В. Шепітько** розпочав дискусію про роль криміналістики у боротьбі з насильницькою злочинністю. У доповіді “Особливості розслідування злочинів, що вчиняються на замовлення” В. Шепітько розкрив основні зв’язки між найманим вбивцею і замовником та особливості методики розслідування цих злочинів, зокрема специфіку огляду місця події, трупа, речових доказів, проведення різних видів експертиз. Специфіка вбивства на замовлення передбачає використання науково-технічних розробок, наприклад, сучасних комп’ютерних засобів при складанні фотороботів, психологічних портретів, створення спеціальних банків даних тощо.

Про можливості криміналістики у розкритті насильницьких злочинів розповіла доктор юридичних наук, професор Київського національного університету **Н. Клименко**. В її доповіді “Можливості встановлення особи насильницького злочинця за допомогою криміналістичних методів” порушені питання ідентифікації особи насильницького злочинця. Відомо, що особа злочинця так чи інакше проявляється у процесі готування, вчинення, приховування злочину і може бути ідентифікована за документами, людськими останками, шляхом дослідження матеріалів і речовин, з якими людина стикалася (“сліди накладання”), а також шляхом логічного і психічного аналізу обставин, пов’язаних зі злочином, поведінкою злочинця на місці події, залишених чи взятих з собою речей, показань свідків тощо. З метою підвищення ефективності ідентифікації особи злочинця доповідачка запропонувала розробити системи ідентифікації за спеціальними її напрямками і окремими криміналістичними теоріями, зокрема формування соціально-демографічного образу за даними письмової мови і почерку, словесного і психологічного портрета за зовнішніми і внутрішніми психологічними ознаками. З метою розроблення і використання на практиці таких “портретів” і криміналістичних характеристик виникає необхідність у створенні в Україні спеціалізованих органів, які вже плідно функціонують у деяких зарубіжних країнах (ФРН, США).

У доповіді доктора юридичних наук, професора кафедри криміналістики Національної юридичної академії України **М. Салтєвського** “До питання про регламентацію речових доказів у Кримінально-процесуальному кодексі України” висловлена думка, що доцільнішим є поділ речових доказів на особисті і речові, як це було в колишньому законодавстві, і такі докази слід називати інформацією. Крім того, потребує змін ст. 78 КПК України, яку необхідно сформулювати таким чином: “Речові докази — це речі, тобто матеріальні об’єкти неорганічної і органічної природи (крім людини), які перебувають у твердому, сипкому, рідкому, газоподібному стані, причинно пов’язані з подією злочину і матеріально відображують його”.

Розмову про підвищення ролі криміналістики у розкритті насильницьких злочинів продовжив старший науковий співробітник НДІ проблем боротьби зі злочинністю при Національній академії внутрішніх справ України **І. Пающик**. У науковому повідомленні “Створення ущільненої кулегільзотеки нарізної вогнепальної зброї як один із засобів підвищення ефективності розкриття насильницьких злочинів” він зупинився на недоліках існуючих методів судово-балістичної експертизи куль та гільз і підкреслив, що для повного і об’єктивного дослідження слідів на стріляних кулях та гільзах необхідно, по-перше, використовувати весь обсяг інформації, який міститься на слідах: параметри не тільки тримірних характеристик слідів, а й складних комбінацій численних однотипних елементів рельєфу динамічних слідів, сталості цих елементів рельєфу протягом довжини сліду; по-друге, створити ущільнену кулегільзотеку великого обсягу з автоматизованим пошуком однотипних зразків за певними критеріями. Далі доповідач розповів про новий метод одержання інформації про рельєф поверхні куль та гільз. Сутність методу полягає в скануванні досліджуваної поверхні об’єкта вузьким пучком корпускулярного випромінювання з одночасною реєстрацією величини його зворотного розсіювання під певним кутом. Цей метод рекомендується використовувати як додатковий до оптичного.

Про пошук нетрадиційних криміналістичних джерел доказування розповів доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і криміналістики Одеського інституту внутрішніх справ **О. Кириченко** у доповіді “Тактика призначення одорологічної експертизи по насильницьких злочинах”. Відмітивши, що на сьогодні такі

експертизи запахоносіїв провадяться лише в Росії та Білорусі, доповідач зупинився на тактиці підготовки слідчими матеріалів і призначення одорологічної експертизи. Перед експертами можуть бути поставлені питання про ідентичність запахів підозрюваної особи із зібраними зразками з місця події. Перші в Україні одорологічні експертизи, започатковані в Одеському інституті внутрішніх справ, створюють можливість поступово нагромаджувати досвід і вдосконалювати методику їх проведення.

Виступ доктора юридичних наук, професора кафедри кримінології і виправно-трудоного права Національної юридичної академії України, члена-кореспондента АПрН України **І. Даньшина** був присвячений важливим завданням кримінології на сучасному етапі. У доповіді “Кримінологічне поняття насильницької злочинності, її кількісно-якісні виміри та тенденції розвитку” І. Даньшин відмітив, що одним із завдань кримінологічної науки є правильний і обґрунтований розподіл всього масиву злочинності на окремі види (групи) і складання докладної характеристики кожного такого виду. Насильницька злочинність має при цьому посісти особливе місце. Вона за своїми характеристиками не схожа з іншими структурними видами злочинності. до її кола входять усі умисні злочинні посягання, елементом мотивації яких є фізичне або психічне насильство. Ці посягання спрямовані проти особи і поєднані із застосуванням адресного насильства до конкретного потерпілого. Чітке кримінологічне поняття насильницької злочинності сприяє повному виявленню її чинників, причин та умов і розробленню заходів щодо вдосконалення правового і соціального контролю над нею, а також упорядкування статистичного обліку. Доповідач навів доводи проти найменування насильницької злочинності як агресивної (а це іноді зустрічається в літературі). В умовах кардинальних соціально-економічних, політичних та інших перетворень в Україні кількісно-якісні показники насильницької злочинності характеризуються певними коливаннями, нестабільністю тенденцій їх розвитку. Ця теза у доповіді проілюстрована на прикладі трьох найбільш суспільно небезпечних насильницьких видів злочинів: умисних вбивств, тяжких тілесних ушкоджень та зґвалтування.

З боку правоохоронних органів на семінарі з доповідями виступили начальники управлінь оперативною інформацією при УМВС України в Харківській області **В. Солодовников** (“Характеристика та заходи боротьби з тяжкою насильницькою

злочинністю в Харківській області”) і у Полтавській області — **В. Філенко** (“Стан боротьби з насильницькою злочинністю в Полтавській області”). Доповідачі зупинилися на стані злочинності в цих областях. Аналіз статистичних даних свідчить про несприятливі тенденції насильницької злочинності, особливо проти життя і здоров’я особи, частка яких у структурі насильницької злочинності збільшується. Спостерігається зростання розбійних нападів і грабежів з проникненням у житлові приміщення, застосування вогнепальної зброї, жорстокості. Серед злочинців зростає частка осіб, які не працюють і не навчаються. Що стосується протидії цим злочинам, то для цього використовуються різні тактичні заходи: проведення цільових операцій, рейдів, поліпшення діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, удосконалення їх інформаційного забезпечення та ін.

На семінарі були порушені питання про стан і попередження злочинності у місцях позбавлення волі. Кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології Запорізького юридичного інституту МВС України **Т. Денисова** у доповіді “Злочинність та насильство у місцях позбавлення волі: постановка проблеми”, змалювавши картину несприятливих умов тривалого утримання засуджених у місцях позбавлення волі, де процвітають насильство і жорстокість, що сприяє деградації особи, поширенню аморалізму і цинізму, торкнулася низки соціальних і правових проблем щодо кардинального перегляду системи кримінальних покарань і пенітенціарної системи, наближення її до міжнародних стандартів поводження з засудженими, розроблення і втілення програм адаптації і ресоціалізації осіб, які відбули покарання.

Кандидат юридичних наук, заступник прокурора Сумської області, старший радник юстиції **М. Курило** навів дані про насильницькі злочини у місцях позбавлення волі Сумщини, причини й умови їх вчинення, які частково пов’язані з порушенням закону і недоліками в діяльності адміністрації установ, поставив питання про виконання ст. 24 Конституції України — особиста недоторканність громадян, у тому числі право засуджених на особисту безпеку. Чинним Виправно-трудоим кодексом України таке право не передбачене. Особи, позбавлені волі, ізольовані від суспільства та перебувають під вартою або наглядом персоналу установ виконання покарань, тому вони не в змозі самостійно забезпечити свою особисту безпеку. Засуджені самостійно розв’язують

конфлікти, які нерідко закінчуються насильницькими злочинами. Доповідач запропонував норму “Право засуджених на особисту безпеку”, яку слід внести до нового Виправно-трудоного кодексу України. Прокурор з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах повинен перевіряти забезпечення права засуджених на особисту безпеку адміністрацією установ.

Помічник судді військової колегії Верховного Суду України **С. Дячук** у науковому повідомленні “Кримінально-правова оцінка насильницьких діянь, вчинення яких зумовлено виконанням наказу” звернув увагу присутніх на необхідність правильної кваліфікації дій підлеглих і начальника, який віддав підлеглому незаконний наказ про застосування насильства до особи. Дії підлеглого слід кваліфікувати як насильницький злочин, а дії начальника — як підмовництво до вчинення цього злочину чи як його організацію залежно від обставин справи.

Робота семінару завершилася прийняттям рекомендацій по вдосконаленню боротьби з насильницькими злочинами в Україні.

1. Організаційно-правовий комплекс заходів

1.1 Рішуче і стратегічно здійснювати боротьбу з пияцтвом, алкоголізмом, наркоманією. Цей криміногенний детермінант при вчиненні сімейно-побутових, ситуаційно-дозвільних, корисливо-егоїстичних, імпульсивних (а їх переважна більшість) насильницьких злочинів пороти особи відіграє головну роль. Без цих заходів сподіватися зниження динаміки насильницьких злочинів неможливо.

1.2. Забезпечити дійову програму боротьби зі злочинами терористичної спрямованості та хуліганством, своєчасно реагувати на будь-які (навіть дрібні) факти цих проявів. Виявляти і здійснювати профілактичні заходи щодо осіб, реально схильних до вчинення цих дій.

1.3. Випереджати перехід на злочинний шлях осіб, які допускають інші порушення громадського порядку, а також осіб, які ведуть себе аморально, мають психопатичний

склад характеру, сексуальні відхилення (частіше практикувати приводи, застереження, бесіди тощо).

1.4. Підвищити вимогливість правоохоронних органів до прийняття та розгляду скарг про побутові конфлікти.

1.5. Створювати у громадських місцях, на вулицях жилих будинків умови, які б робили неможливим вчинення насильницьких злочинів проти особи та громадського порядку; зміцнювати організацію й вдосконалювати у цьому напрямку діяльність патрульно-постової служби міліції, дільничних інспекторів, громадських формувань.

1.6. Поліпшити контакт між правоохоронними органами, їх службами та медичними установами з метою своєчасного виявлення й надійної ізоляції психічно хворих з агресивною поведінкою.

1.7. Посилити правову пропаганду серед населення, зокрема про невідворотність покарання за всі форми насильства над особою.

1.8. Припинити перебування в Україні осіб без певних занять з інших країн, використовуючи для цього відповідні адміністративно-правові заходи.

1.9. Зменшити рівень безробіття серед населення, особливо молоді, і знівелювати його негативні психологічні наслідки.

1.10. Посилити боротьбу з організованою злочинністю, підвищувати кваліфікацію співробітників правоохоронних органів, рішуче протидіяти корупції в їх середовищі.

1.11. У масштабі країни запровадити електронний облік і спостереження за злочинцями-професіоналами, особливо небезпечними рецидивістами.

1.12. Створити в системі органів внутрішніх справ спеціалізовані групи та підрозділи за напрямками кримінальних спеціалізацій.

1.13. Рекомендувати створювати при слідчих та оперативно-розшукових підрозділах правоохоронних органів і у місцях позбавлення волі психологічні служби, що підвищило б розкриття насильницьких злочинів.

1.14. Визнати актуальним створення в Україні одорологічної експертизи.

1.15. Посилити пошук і впровадження нових технічних засобів захисту людини та її благ від насильницьких посягань.

1.16. Вдосконалити правову статистику відносно реєстрації насильницьких посягань, наблизивши дані до фактичного відображення кількісно-якісних показників насильницьких злочинів проти особи.

1.17. Проводити службове розслідування причин, що сприяли вчиненню насильницьких злочинів, а також упущених можливостей в їх попередженні співробітниками і службами правоохоронних органів із здійсненням відповідних заходів.

1.18. Своєчасно виявляти факти незаконного обігу вогнепальної чи холодної зброї, бойових припасів та вибухових речовин.

2. Комплекс заходів у сфері законодавства і практики його застосування

2.1. Розробити Закон України “Про попередження насильства у сім’ї”.

2.2. Вважати за доцільне більш змістовно формулювати норми КПК України щодо регламентації речових доказів.

2.3. Прискорити прийняття нового Виправно-трудоного кодексу України.

2.4. Забезпечити засудженим право на особисту безпеку. Прийняти Закон України “Про особисту безпеку засуджених”.

2.5. Розробити програму ресоціалізації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

2.6. Розробити правові основи для здійснення контролю за поведінкою тих категорій населення, які опинилися у групах підвищеного ризику, і профілактичної роботи з ними. Прийняти Закон України “Про попередження злочинів в Україні”.

2.7. Відрегулювати право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист.

2.8. Прискорити прийняття Закону України “Про Фонд відшкодування шкоди, завданої злочинами”.

2.9. Активізувати прокурорський нагляд за виконанням законодавства про попередження насильницьких злочинів.

3. Спеціально-кримінологічні заходи

3.1. Розширити взаємодію різних суб’єктів попередження насильницької злочинності шляхом постійного обміну інформацією, координації дій.

3.2. Рекомендувати ввести професійне навчання особистого складу відповідних служб правоохоронних органів передовим методам профілактичної роботи серед населення щодо недопущення вчинення насильницьких злочинів.

3.3. Здійснювати заходи щодо більш плідного співробітництва населення з правоохоронними органами.

3.4. Розробити і впровадити систему одержання кримінологічної інформації про криміногенні ситуації в сім’ях, між сусідами, в неформальних групах і вживати заходи щодо їх усунення.

3.5. Розширити поінформованість населення про найбільш типові ситуації вчинення насильницьких злочинів, поширені види віктимної поведінки потерпілих, заходи захисту, необхідну оборону, негайне повідомлення про вчинений насильницький злочин (спеціальний телефон).

3.6. Розробити у масштабах країни програму дискредитації злочинного світу і злочинної субкультури через засоби масової інформації, кіно, мистецтво, літературу, театр тощо.

3.8. Орієнтувати засоби масової інформації на підвищення рівня позитивної, а не негативної інформації (культ сили, садизм, глум над людською гідністю, порнографія, героїзація злочинця, зневажливе ставлення до жінок, прославлення терористів тощо).

3.9. Поставити на наукову основу в Україні вивчення феномена багатоепізодних тяжких насильницьких злочинів проти особи і з огляду на одержані результати розробити програму здійснення щодо них відповідних заходів.

3.10. У ході розслідування і судового розгляду кримінальних справ виявляти безпосередні причини й умови вчинення насильницьких злочинів і вживати передбачені законом заходи щодо їх усунення.

3.11. Вдосконалювати аналітичну роботу в правоохоронних органах по вивченню оперативного становища і плануванню заходів щодо попередження насильницьких злочинів.

3.12. Пропагувати і впроваджувати передовий досвід щодо попередження насильницької злочинності в регіонах.

З даної проблеми у 2000 р. планується випуск збірника, до якого увійдуть тези доповідей із зазначеної тематики семінару та рекомендації.

Матеріал підготували:

В. Борисов, член-кореспондент АПрН України,

В. Голіна, професор НЮА України